

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	VII
Διάγραμμα περιεχομένων.....	IX
Πίνακας περιεχομένων.....	XI
Συνομογραφίες.....	XIX

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

§ 1. Μια πρώτη προσέγγιση.....	1
§ 2. Χαρακτηριστικά της έννοιας του δικαίου.....	14
§ 3. Οριοθέτηση από άλλους κανόνες συμπεριφοράς.....	28
§ 4. Πηγές του δικαίου.....	42
§ 5. Η ισχύς του δικαίου.....	68
§ 6. Το θεμέλιο ισχύος του δικαίου.....	82
§ 7. Δίκαιο και Δικαιοσύνη: Η αντιπαράθεση ανάμεσα στο «θετικό» και το «φυσικό» δίκαιο.....	101
§ 8. Ο διαχωρισμός του δικαίου σε κλάδους.....	118

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

§ 9. Έννοια και περιεχόμενο του κανόνα δικαίου.....	135
§ 10. Διακρίσεις των κανόνων δικαίου.....	151
§ 11. Έναρξη και λήξη ισχύος των κανόνων δικαίου.....	168
§ 12. Η εφαρμογή των κανόνων δικαίου.....	179
§ 13. Η ερμηνεία των κανόνων δικαίου.....	200
§ 14. Η πλήρωση των κενών του δικαίου (ή αλλιώς: Η περαιτέρω διάπλαση του δικαίου από τον δικαστή).....	219

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

§ 15. Έννοια και χαρακτηριστικά της νομικής επιστήμης.....	231
§ 16. Η νομική δογματική.....	239
§ 17. Συγγενείς κλάδοι και βοηθητικές επιστήμες.....	250
§ 18. Τελικά, είναι η Νομική επιστήμη;.....	264
§ 19. Η σχέση της νομικής επιστήμης με την Πολιτική.....	282
§ 20. Η σχέση της νομικής επιστήμης με την Οικονομική.....	301
§ 21. Η σχέση της νομικής επιστήμης με τη λογοτεχνία.....	314

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	VII
Διάγραμμα περιεχομένων.....	IX
Πίνακας περιεχομένων.....	XI
Συνοτομογραφίες.....	XIX

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

§ 1. Μια πρώτη προσέγγιση.....	1
I. Εισαγωγικά.....	1
II. Το δίκαιο ως άθροισμα γενικών, δεοντολογικών και επιτακτικών κανόνων.....	3
III. Το δίκαιο ως παράγων ρύθμισης της κοινωνικής συμβίωσης.....	5
IV. Η προέλευση του δικαίου.....	10
V. Ένας πρώτος ορισμός του δικαίου.....	12
§ 2. Χαρακτηριστικά της έννοιας του δικαίου.....	14
I. Ρύθμιση εξωτερικής συμπεριφοράς.....	14
1. Έννοια.....	14
2. Ρύθμιση νομικά σημαντικών σχέσεων.....	15
3. Ανάγκη διεύρυνσης του αντικειμένου ρύθμισης του δικαίου.....	16
II. Ρύθμιση επιτακτική.....	17
III. Ρύθμιση ετερόνομη.....	18
IV. Ρύθμιση εξαναγκαστή.....	19
1. Έννοια.....	19
2. Η σχέση του δικαίου με τον καταναγκασμό.....	21
3. Είδη κυρώσεων.....	22
4. Μη εξαναγκαστοί κανόνες δικαίου.....	24
V. Ρύθμιση γενική και αφηρημένη.....	25
1. Έννοια.....	25
2. Ατομικοί κανόνες δικαίου.....	26
VI. Ρύθμιση δίκαιη.....	27
§ 3. Οριοθέτηση από άλλους κανόνες συμπεριφοράς.....	28
I. Εισαγωγικά.....	28
II. Δίκαιο και ηθική.....	29
1. Έννοια ηθικής.....	29

2. Ομοιότητες μεταξύ δικαίου και ηθικής.....	30
3. Διαφορές μεταξύ δικαίου και ηθικής.....	30
4. Συνέπειες των διαφορών.....	35
5. Αλληλεπίδραση μεταξύ δικαίου και ηθικής	36
III. Δίκαιο και εθιμοτυπία	38
1. Έννοια της εθιμοτυπίας.....	38
2. Η σχέση της προς το δίκαιο	38
3. Η επίδραση της εθιμοτυπίας στο δίκαιο	39
4. Κώδικες Δεοντολογίας.....	40
§ 4. Πηγές του δικαίου.....	42
I. Έννοια και διακρίσεις των πηγών του δικαίου	42
II. Οι πρωτογενείς πηγές του δικαίου	44
1. Το Σύνταγμα.....	44
2. Ο νόμος.....	45
3. Το έθιμο	48
4. Γενικώς αναγνωρισμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου	51
5. Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	51
III. Οι δευτερογενείς πηγές του δικαίου	55
1. Διεθνείς συμβάσεις.....	55
2. Συλλογικές συμβάσεις εργασίας.....	55
3. Καλή πίστη.....	56
4. Χρηστά ήθη	57
5. Συνήθειες και συναλλακτικά ήθη	58
IV. Ιεράρχηση των πηγών του δικαίου	59
V. Άλλοι παράγοντες διαμόρφωσης του δικαίου	61
1. Οι συμβάσεις.....	61
2. Οι Γενικοί Όροι Συναλλαγών	62
3. Οι γενικές αρχές του δικαίου.....	63
4. Η νομολογία.....	63
5. Η νομική επιστήμη	67
§ 5. Η ισχύς του δικαίου	68
I. Έννοια και είδη ισχύος.....	68
1. Έννοια	68
2. Κανονιστική ισχύς του δικαίου	69
3. Πραγματική ισχύς του δικαίου	69
4. Ηθική ισχύς του δικαίου.....	71
5. Αφηρημένη και συγκεκριμένη ισχύς του δικαίου	71
II. Όρια ισχύος.....	72
1. Τοπική ισχύς του δικαίου.....	72

2. Χρονική ισχύς του δικαίου	74
3. Προσωπική ισχύς του δικαίου	74
4. Αντικειμενική ισχύς του δικαίου.....	75
III. Η προσωπική ισχύς ειδικότερα: Τα υποκείμενα του δικαίου	75
1. Έννοια	75
2. Το φυσικό πρόσωπο	76
3. Το νομικό πρόσωπο	79
§ 6. Το θεμέλιο ισχύος του δικαίου.....	82
I. Το πρόβλημα του θεμελίου ισχύος του δικαίου	82
1. Θεωρίες εξαναγκασμού.....	83
2. Νομικές θεωρίες	85
3. Κοινωνιολογικές θεωρίες.....	88
4. Συμβατικές θεωρίες.....	91
5. Φιλοσοφικές θεωρίες.....	93
6. Οι θεωρίες του ωφελιμισμού	98
II. Αποτίμηση των θεωριών για το θεμέλιο ισχύος του δικαίου	98
§ 7. Δίκαιο και Δικαιοσύνη: Η αντιπαράθεση ανάμεσα στο «θετικό» και το «φυσικό» δίκαιο.....	101
I. Το πρόβλημα	101
II. Τα δύο βασικά ρεύματα: Νομικός θετικισμός και νομικός ιδεαλισμός.....	102
1. Ο νομικός θετικισμός.....	103
2. Ο νομικός ιδεαλισμός	105
III. Επιχειρήματα υπέρ του νομικού ιδεαλισμού.....	107
IV. Ο αντίλογος των οπαδών του νομικού θετικισμού.....	110
V. Η προσέγγιση των δύο τάσεων.....	114
§ 8. Ο διαχωρισμός του δικαίου σε κλάδους.....	118
I. Η ενότητα της έννομης τάξης	118
1. Έννοια	119
2. Συνέπειες	121
II. Ιδιωτικό και Δημόσιο Δίκαιο.....	122
1. Έννοια	122
2. Πρακτική σημασία της διάκρισης.....	124
3. Κριτήρια της διάκρισης	124
4. Κλάδοι του ιδιωτικού δικαίου.....	126
5. Κλάδοι του δημοσίου δικαίου	128
6. Η αλληλεπίδραση μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου.....	129
III. Εσωτερικό και διεθνές δίκαιο.....	130
IV. Ουσιαστικό και δικονομικό δίκαιο	132

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

§ 9. Έννοια και περιεχόμενο του κανόνα δικαίου.....	135
I. Έννοια του κανόνα δικαίου	135
II. Η δομή του κανόνα δικαίου.....	137
1. Εισαγωγικά.....	137
2. Το πραγματικό	138
3. Η έννομη συνέπεια	140
III. Η μορφή του κανόνα δικαίου.....	142
1. Ο κανόνας δικαίου ως υποθετική πρόταση	142
2. Η νομική αιτιότητα.....	144
IV. Κανόνες δικαίου, αρχές δικαίου και διατάξεις νόμων	147
1. Έννοια της διάταξης νόμου και διάκρισή της από τον κανόνα δικαίου..	147
2. Ατελείς διατάξεις νόμου.....	148
3. Αρχές του δικαίου.....	149
§ 10. Διακρίσεις των κανόνων δικαίου	151
I. Εισαγωγικά.....	151
II. Κανόνες καθολικοί και τοπικοί.....	151
III. Κανόνες γενικοί και ειδικοί.....	152
IV. Κανόνες απαγορευτικοί, επιτακτικοί και επιτρεπτικοί	153
1. Απαγορευτικοί κανόνες	153
2. Επιτακτικοί κανόνες	154
3. Επιτρεπτικοί κανόνες.....	154
V. Αυτοτελείς και μη αυτοτελείς κανόνες.....	156
VI. Κανόνες αναγκαστικοί και ενδοτικοί	156
1. Αναγκαστικοί κανόνες.....	156
2. Ενδοτικοί κανόνες.....	158
3. Μερικώς αναγκαστικοί κανόνες.....	160
VII. Διακρίσεις με βάση τις κυρώσεις των κανόνων	161
VIII. Κανόνες αυστηροί και επιεικείς	162
1. Αυστηροί κανόνες	162
2. Επιεικείς κανόνες.....	162
IX. Ειδικές κατηγορίες κανόνων δικαίου	163
1. Ερμηνευτικοί κανόνες.....	163
2. Νόμιμα τεκμήρια.....	164
3. Πλάσματα δικαίου	165
4. Κανόνες καταλογισμού.....	166
5. Γενικές ρήτρες	166

§ 11. Έναρξη και λήξη ισχύος των κανόνων δικαίου.....	168
I. Η έναρξη της ισχύος των γραπτών κανόνων δικαίου.....	168
II. Η αναδρομική ισχύς του νόμου.....	170
1. Έννοια και διακρίσεις.....	170
2. Ο κανόνας: Ο νόμος ορίζει για το μέλλον.....	170
3. Η εξαίρεση: Αναδρομικότητα του νόμου.....	171
4. Περιορισμοί της αναδρομικότητας.....	171
III. Η λήξη της ισχύος των γραπτών κανόνων δικαίου.....	174
1. Εισαγωγικά.....	174
2. Κατάργηση με νόμο.....	175
3. Κατάργηση με έθιμο.....	176
IV. Έναρξη και λήξη της ισχύος του εθίμου.....	178
§ 12. Η εφαρμογή των κανόνων δικαίου.....	179
I. Έννοια και μορφές της εφαρμογής του δικαίου.....	179
II. Ο δικανικός συλλογισμός.....	181
III. Τα επιμέρους στάδια του δικανικού συλλογισμού.....	182
1. Διερεύνηση του ιστορικού της υπόθεσης.....	182
2. Νομικός χαρακτηρισμός των αποδειχθέντων πραγματικών περιστατικών.....	186
3. Αναζήτηση και ερμηνεία του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου.....	187
4. Υπαγωγή των αποδειχθέντων πραγματικών περιστατικών στον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου.....	189
5. Η σχέση μεταξύ των περισσότερων σταδίων της εφαρμογής του δικαίου.....	190
6. Σφάλματα του δικανικού συλλογισμού.....	191
IV. Παραδείγματα υπαγωγής.....	194
V. Συρροή κανόνων δικαίου.....	196
1. Έννοια.....	196
2. Σωρευτική συρροή.....	196
3. Διαζευκτική συρροή.....	198
4. Αποκλειστική συρροή.....	199
§ 13. Η ερμηνεία των κανόνων δικαίου.....	200
I. Έννοια και είδη της ερμηνείας.....	200
1. Έννοια.....	200
2. Είδη.....	202
II. Κριτήρια ερμηνείας.....	202
1. Το γράμμα.....	202
2. Το σύστημα.....	205
3. Ο σκοπός (το τέλος, η ratio).....	207

4. Η ιστορία.....	209
5. Η σχέση μεταξύ των περισσότερων κριτηρίων	209
6. «Λογικά» ερμηνευτικά επιχειρήματα.....	210
III. Άρση των αντινομιών.....	212
1. Έννοια της αντινομίας.....	212
2. Κανονιστική αντινομία.....	212
3. Αξιολογική αντινομία	214
IV. Η εναρμονισμένη προς το Σύνταγμα ερμηνεία του νόμου	216
§ 14. Η πλήρωση των κενών του δικαίου (ή αλλιώς: Η περαιτέρω διάπλαση του δικαίου από τον δικαστή).....	219
I. Έννοια	219
II. Το κενό στο δίκαιο	220
1. Έννοια και είδη.....	220
2. Διαπίστωση.....	222
III. Μέθοδοι πλήρωσης των κενών	223
IV. Τα όρια της δικαιοπλαστικής εξουσίας του δικαστή.....	225

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

§ 15. Έννοια και χαρακτηριστικά της νομικής επιστήμης	231
I. Νομική επιστήμη και νομικοί επιστήμονες.....	231
II. Οι απαρχές της νομικής επιστήμης	232
III. Χαρακτηριστικά της νομικής επιστήμης.....	234
1. Επιστήμη πνευματική	234
2. Επιστήμη ερμηνευτική	235
3. Επιστήμη κανονιστική	236
4. Επιστήμη πρακτική	236
5. Επιστήμη αξιολογικά προσανατολισμένη.....	237
6. Επιστήμη δογματική.....	237
7. Επιστήμη κοινωνική.....	238
§ 16. Η νομική δογματική.....	239
I. Έννοια	239
II. Βασικά χαρακτηριστικά	241
III. Αποστολή.....	243
1. Η ερμηνεία των κανόνων δικαίου.....	243
2. Η συστηματοποίηση του δικαίου	243
3. Η περαιτέρω διάπλαση ή μετάπλαση του δικαίου	246
4. Η κριτική αξιολόγηση του ισχύοντος δικαίου.....	247
IV. Οφέλη.....	248

§ 17. Συγγενείς κλάδοι και βοηθητικές επιστήμες.....	250
I. Εισαγωγικά.....	250
II. Συγγενείς κλάδοι.....	251
1. Ιστορία του Δικαίου	251
2. Συγκριτική των δικαίων ή νομική συγκριτική.....	252
3. Φιλοσοφία του δικαίου.....	254
4. Νομική μεθοδολογία ή μεθοδολογία του δικαίου	256
5. Κοινωνιολογία του δικαίου	257
6. Γενική Θεωρία του Δικαίου	261
III. Βοηθητικές επιστήμες	261
1. Η εγκληματολογία	262
2. Η ψυχιατρική και η ιατρική	262
3. Η Οικονομική.....	262
4. Η πληροφορική.....	263
§ 18. Τελικά, είναι η Νομική επιστήμη;.....	264
I. Ο σπόρος της αμφισβήτησης	264
II. Λόγοι αμφιβολίας για την επιστημονικότητα της Νομικής	267
1. Η μεταβλητότητα του δικαίου	267
2. Η σχετικότητα της γνώσης γύρω από το δίκαιο	270
III. Η γνώση γύρω από το δίκαιο ως επιστημονική γνώση.....	275
1. Τα βασικά κριτήρια για τον επιστημονικό χαρακτήρα της γνώσης	275
2. Συστηματικότητα.....	276
3. Μεθοδικότητα.....	277
4. Θεμελίωση	277
IV. Η σύγχρονη αποστολή της νομικής επιστήμης.....	279
§ 19. Η σχέση της νομικής επιστήμης με την Πολιτική.....	282
I. Θέση του προβλήματος.....	283
II. Οι διάφορες απόψεις για τη σχέση μεταξύ νομικής επιστήμης και πολιτικής.....	284
1. Η πλήρης αποσύνδεση νομικής επιστήμης και πολιτικής.....	284
2. Η αναγνώριση της πολιτικής διάστασης του δικαίου.....	285
3. Οι απόψεις περί «πολιτικού δικαίου»	287
III. Η αλληλεξάρτηση μεταξύ δικαίου και Πολιτικής.....	287
1. Το δίκαιο ως μέσο άσκησης Πολιτικής	287
2. Το δίκαιο ως «καθρέφτης» του πολιτικού συστήματος	288
3. Η πολιτική ως δύναμη επιβολής του δικαίου.....	289
4. Το δίκαιο ως φραγμός στην άσκηση της Πολιτικής.....	289
5. Το δίκαιο ως αποτέλεσμα πολιτικής διαπάλης	290
6. Η εφαρμογή του δικαίου ως διαδικασία με πολιτικές επιπτώσεις	290

7. Η κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα ως «πηγή» δικαίου.....	291
8. Το δίκαιο ως μέσο μεταβολής των κοινωνικοπολιτικών σχέσεων	291
IV. Η επίπτωση της αλληλεξάρτησης δικαίου και Πολιτικής στον τρόπο εργασίας του νομικού επιστήμονα	292
1. Η ερμηνεία των κανόνων δικαίου.....	292
2. Η συστηματοποίηση του δικαίου	293
3. Η περαιτέρω διάπλαση του δικαίου	293
4. Η κριτική αξιολόγηση του δικαίου	294
5. Η εφαρμογή του δικαίου από τον δικαστή.....	295
V. Η σχέση μεταξύ νομικής και πολιτικής επιστήμης.....	298
VI. Συμπέρασμα	299
§ 20. Η σχέση της νομικής επιστήμης με την Οικονομική	301
I. Η οικονομική επιστήμη και η υποβοήθηση του έργου της Νομικής.....	301
II. Η οικονομική ανάλυση του δικαίου.....	303
1. Έννοια	303
2. Η γέννηση ενός κινήματος	304
3. Βασικές θέσεις.....	306
4. Αποτίμηση.....	309
§ 21. Η σχέση της νομικής επιστήμης με τη λογοτεχνία.....	314
I. Εισαγωγή	314
II. Γένεση και εξέλιξη του κινήματος «Δίκαιο και λογοτεχνία».....	316
III. Τα οφέλη για τη νομική επιστήμη από τη μελέτη της λογοτεχνίας.....	319
1. Συμβολή στην «πολιτική του δικαίου».....	319
2. Φωτισμός της κοινωνικής διάστασης του δικαίου.....	321
3. Συμβολή στη φιλοσοφία του δικαίου.....	322
4. Η ηθική διαπαιδαγώγηση των νομικών επιστημόνων.....	322
5. Όξυνση της κριτικής σκέψης.....	324
6. Συμβολή στην ιστορία και στη συγκριτική του δικαίου.....	324
7. Ενδοσκόπηση του ισχύοντος δικαίου	325
8. Συμβολή στη μεθοδολογία του δικαίου.....	325
9. Συμβολή στην πανεπιστημιακή διδασκαλία	326
IV. Ενστάσεις και επιφυλάξεις.....	326
1. Φωνές κατά της αξιοποίησης της λογοτεχνίας από τη νομική επι- στήμη.....	326
2. Ο αντίλογος.....	329
V. Καταληκτικές σκέψεις.....	331
Βιβλιογραφία και αρθρογραφία	333
Αλφαβητικό ευρετήριο	353